

Јован Делић

ХРОМАЦ ХЛАДНОУМАЦ

Вук као књижевни јунак у „Певачу” Бошка Петровића

Неопходно је на почетку дати барем неколико напомена о роману као цјелини. Двотомни роман Бошка Петровића – *Певач* – замишљен је као диптих, чија је „лијева” страна посвећена времену садашњем, а „десна” времену прошлом. Ови ликовни термини су, дакако, метафоре, али прилично прецизно и згодно описују композицију дјела. Роман је сачињен из 16 глава, којима још треба дати „уводни” и „закључни” дио којима се диптих „уоквирује” у цјелину и који олакшавају читање и тумачење дјела. Свака од шеснаест глава има два дијела, компонована према временском принципу: први дио са савременом тематиком, други окренут прошлости. Свака глава је, заправо, један диптих, чије су стране у међусобној кореспонденцији. Цјелину, дакле, чини систем од шеснаест диптиха, уз два кључна, „оквирна” дијела. Принцип компоновања дјела је, недвосмислено, принцип времена, те је то и био разлог да роман типолошки означимо као *роман времена*. На једном меланхоличном мјесту у *Певачу*, изразито субјективно обиљеженом Јовановићевим доживљајем губитка у породици, вријеме је уздигнуто на готово једини космички принцип: „И одмах, с истом ознаком болном и невољном брзином, јасно је видео да никога и ништа нема. Само то вајно време”¹

Метафоре су, ипак, метафоре и мањкаве су у критичком говору, па термин „диптих” има и својих мањкавости када га пренесемо на књижевни терен. Термин подразумева „лијеву” и „десну” страну, механичку подвојеност, просторно-геометријске и ликовне асоцијације. Тек у другом плану је јединство композиције. У *Певачу* се, међутим, дијелови „диптиха” међусобно прожимају и само механичко схватање и рачунање времена допушта поменуто раздвајање. Само се, дакле, условно може говорити о прошлости и савремености, пошто прошлост у савремености

¹ Бошко Петровић, *Певач*, Нолит, Београд, 1979, стр. 193.

живи – било да је ријеч о животу јединке или колектива – па је и историја приватна колико и јавна и друштвена ствар. „Прошло као сада” – то је наслов прве књиге *Певача* у којој се, кроз ријечи катихете Пешића, излаже концепција времена на којој се темељи *Певач*.²

Механичким временом мјерено, роман обухвата само један дан у животу професора Јовановића. Али у том дану Јовановић се сјећа своје прошлости и прошлости своје фамилије, страдања у окупацијским данима у којима су били пред истребљењем. Садашњост, дакле, дубоко поринута у прошлост, а кључна тачка хронотопа је стратиште у Сремској Митровици, и окупацијско доба. Професор Јовановић је интелектуалац, професор књижевности, историчар, имагинативан и осјетљив, па се у његовој свијести јавља и оживљава историјска, она даља прошлост, други дио „диптиха”. Пред њим се јавља лик Трсколома из Карловаца, хајдука, харамбаше, јахача и пјевача, како све анонимно – како и доликује пјевачу народних пјесама – писац назива омиљеног Вуковог пјевача Тешана Подруговића.

Друга средишња тачка Петровићевог хронотопа – оног с „десне” стране „диптиха”, историјског – јесте вријеме поновне турске окупације, послје слома првог устанка, и петроварадински шанац у коме се скупљају избјеглице и пребјези из Србије – устаници, војводе и њихове фамилије – пред најездом турског зулума у акцији истребљења коју методично проводи Сулејман везир.

Два момента у којима је висео над српским народом усуд истребљења наша су се као двије жиже на двјема странама „диптиха”. Угроженост је општа: угрожене су и егзистенција и култура, и то не само код страдалника, већ и код самих целата. Целати се преобраћају у монструме који уништавају чак и сопствени језик: убице, у свом лудом заносу убијања, подврискују, потцикују, криче и не могу људски да артикулишу занос уништења.³

Но, вријеме романа се таласа између и око те двије чворне, жижне временске тачке, па вријеме о коме се приповиједа – ма колико смјештено механички у један дан професора Јовановића – запљускује три посљедња вијека. Прошлост је оно што је остало, како би рекао Андрић, што из сфере трансцедентног прелази у сферу иманентног, и значи нешто конкретно, конкретном човјеку, данас. Тако се та два временска плана, та

² Исто, стр. 15.

³ Славко Гордић, *Примарно и нијанса*, Нови Сад, 1985, стр. 149. Упоредити: *Певач*, стр. 266.

два дијела „диптиха”, међусобно прожимају. Тако јунаци прошлости значе нешто данас.

Петровић је строг према романескном оживљавању прошлости: он поштује историју и за сваки дочарани догађај има одговарајуће покриће у историјској грађи. Природно је што је Петровић – тако скрупулозан према дочаравању историје – морао бити пажљив и радознао читалац устаничке, па и Вукове прозе, као и бројне документарне грађе из тог времена. Тачна је оцјена Славка Гордића да би трагање за грађом коју Петровић користи за свој роман одвело истраживача у такву истраживачку авантуру у каквој се морао наћи Мидхат Шамић, трагајући за историјским изворима *Травничке хронике*.⁴ Подразумијева се да је однос према грађи креативан, да је документ преobraжен и литераризован, али да је и историјска вјеродостојност сачувана. Зато смо и одлучили да не трагамо за оним мјестима у *Певачу* што су могла бити подстакнута Вуковом лектиром, већ да се окренемо самом лику Вуковом.

Неколико кључних тема овог романа прелама се управо кроз Вуков лик: тема пјевача и пјесме, тема стварања, тема језика – толико присутне у овом роману да је он назван и романом о језику – тема хајдука и хајдуковања, тема борбе против уништења, тема власти. Вуков лик нам се показује као једно тематско чвориште *Певачево*.

С друге, пак, стране, Вуков лик је у функцији дочаравања времена, у функцији умјетничке интерпретације једног историјског периода, необично значајног у историји Срба и свих јужних Словена, али је и својеврсна интерпретација и књижевноисторијске ситуације, и културне традиције наше, тим прије што се он никад не јавља сам, већ по правилу у контрастном или комплементарном пару с неким другим, за књижевну и културну традицију релевантним јунаком.

Треће, дочаравање културне традиције, и Вука у њој, може нам, можда, нешто рећи о Петровићевом односу према језику, односно о језику *Певача*.

Вука срећемо у *Певачу* први пут у друштву газда Јове Чотре. Занимљиво је да је Петровић и газда-Јови приписао неке Вукове особине: он изванредно приповиједа, и то о јунацима из Вукове устаничке прозе, односно житија.⁵ Петровић је изабрао два вјероватно најупечатљивија детаља – трагична по свом значењу – што су прави бисер Вукове прозе: смрт харамбаше Ђурчије и смрт војводе Милоша Стојићевића, мишар-

⁴ Славко Гордић, *Примарно и нијанса*, стр. 169–170.

⁵ *Певач*, стр. 147–148.

ског славодобитника – обје узалудне, бесмислене и од српске руке. Ту је Вукова проза послужила као грађа за обликовање газда-Јовиног лика.

Хромац – то је Вуково име у *Певачу*, јер тако га и зову његови познаници, и тако га народ види – долази из Беча у Карловце као двадесетогодишњак и описан је према познатом портрету Павела Ђурковића „Млади Вук Караџић”: као млад, модеран човјек, елегантан, романтичар у складу са својим временом.

„Млад човек, велим, у двадесет и осмој години, са лепим, немарним али негованим подружним брчићима и дугим бакенбартима, с косом којој праменови падају на чело у романтичном нeredу. У фраку, са високим око врата издигнутим реверима, у белом батистеном прслуку, с муслинском вратном марамом с фатермердерима (оцокољић), он је, поготову овде: деловао наглашено градски; видело се да долази из Беча. И поред штуле, без које се кретати није могао, он је ишао за модом”⁶

Вук долази, дакле, у српско избјежиште и прибјежиште – а околина Новог Сада тада је баш то била – као бечки господин, као човјек из Европе, упркос свом „сељачком” говору, чак захваљујући њему. Вук је и свој говор учинио модерном, јер му је вријеме ишло на руку:

„Иако му је говор био сочно народски, ијекавски издужен, језгровит и, све у свему, оригиналан, он је, сећајући се детињства, у сред говора о другим стварима, умео рећи како су му оно биле године у којима је у најсрећнијем састојанију смртни, овце и козе чувајући, живио. И овако, овим језиком (јер његовим се још нико писмен није служио), чинио је модни реверанс времену које је сањарило о природном животу у недрина девичанске натуре”⁷

Вук зна шта чини и шта му ваља чинити, како и о чему говорити у ком друштву и у оном времену. Он у разговору користи народну пословицу на примјереном мјесту,⁸ а дар приповиједања му је богомдан. Ту је Петровић, очевидно, сагласан с Андрићем: Вук је мајстор приповиједања, и то оног с „хладним заносом”, усмјерен на ствар, па је у његовој причи Хајдук Вељко „долазио хладно стваран, тврд и јасан”⁹ Вук хвали јунаштво свог јунака, али га и сјенчи, па је та сјенка на јунаку оно

⁶ Исто, стр. 154.

⁷ Исто, стр. 155.

⁸ Исто, стр. 159.

⁹ Исто, стр. 160.

што Вука чини изузетним. Та критичност, трезвеност, хладноумност, „посматрачка памет” дају снагу његовој причи, али и личности: он је „оштроуман, речит и немилосрдан”, па пред „његовом хладном памећу и његовим студеним разумевањем” застају и они веће храбрости, попут хајдука Трсколома – пјевача Тешана Подруговића – и они образованији, попут карловачког професора Јакшића. Петровић инсистира на Вуковој енергији, на снази личности: крхки човјек са штупом био је често јачи од свих, и покоравајући својој вољи и погледу чак и самог хајдука. Петровић је, с пуно разлога, одабрао баш да Вук прича о Хајдук-Вељку: о њему има једно од најљепших житија, а с њим је пријатељевао и у Вељковим посљедњим мјесецима.

Већ ту Вук записује пјесме од Тешана Подруговића и плаћа му „више колико да му накнади штету због трске, јер, и поред свога швапског руха, ни сам није имао довољно за живот”¹⁰.

Култура се, дакле, ствара и у часу пријетње уништењем, у туђем царству, у избјегличком логору и око њега, између налета куге и везировог систематичног рада на потпуном чишћењу и истребљењу народа. Ту се срео комплементарно-контрастиван пар Трсколом-Хромац, односно Тешан-Вук. Трсколом – висок и за пола другога, хајдук, доцније и харамбаша; Хромац – омален, сакат, неспособан за бојно поље. Трсколом – пјевач, пјесник и занесењак, трезвен, тврд и стваран, с правничким, судским односом према стиху, укротитељ пјесме. Нијесу то казивач и записивач нечег туђег: то су два ствараоца, два принципа стварања, нераздвојна и нераздвојива, на истом послу. Тако је, барем, у *Певачу*. Између њих настаје пјесма и добија свој коначни облик. Између њих, у њиховом разговору, настаје и свијест о пјесми и пјесничкој истини, па и свијест о самом чину и процесу стварања, цијела поетика Трсколомова, онако како је види Бошко Петровић.¹¹ За опис те поетике и њен однос према поетици самог *Певача* потребан је други и другачији рад: оvdје се само скреће пажња на Хромчеву функцију, на функцију принципа „хладног ума” у „протоколарном смиривању” пјесме,¹² у њеном настајању и коначном обликовању, у подстицају стварања стваралачке пјесничке самосвијести код пјевача. Хромац и Трсколом су неодвојиви као два стваралачка принципа, као што су неодвојиви – то аутор *Певача* имплицира и подразумејева – у Вуковој културној мисији, па и језичко-реформаторској. Без корпуса усмене књижевности Вуков језикословни рад би се

¹⁰ Исто, стр. 161,

¹¹ Исто, стр. 164–166. и 470–472.

¹² Исто, стр. 469.

много теже одржао. Његова *Божанствена комедија* – дозвољавамо себи ову помало комотну аналогију с италијанском ситуацијом – јесу богати фондови народног књижевног блага, а српски Данте су Вукови пјевачи, Вукови приповједачи и Вук сам. Без тог огромног – и по обиму и по вредности – књижевног дјела, као и без подршке Бранка, Његоша и других, Вукова реформа не би имала књижевно упориште, а без књижевног упоришта – тешко језичким реформама.

Није на одмет скренути пажњу на још један детаљ у односима Хромца и Трсколома: Хромац тражи прије свега старе, царске пјесме, о царским временима и косовском поразу, а Трсколом би о оном што зна, што је доживио.¹³ То интересовање за старо, та потреба да се ухвати дубок коријен у традицији, поготово ако се о тој традицији говори народним језиком – да се та традиција покаже пред свијетом, одиста је стална Вукова потреба, и Петровић ју је тачно и добро уочио, и умјетнички обликовао.

Други контрастивно-комплементарни пар јесте Хромац-Архимандрит, Вук-Лукијан Мушицки. Писац нам дочарава Архимандрита као образована и даровита човјека, као Хромчева пријатеља и сарадника од необично великог, понекад у нас недовољно истакнутог значаја. Архимандритова позиција је морала бити сложена и више него деликатна: он помаже и подржава Хромца, он за свечаном трпезом има и хајдука Трсколома, али има мјесто које има, и митрополита у Карловцима над главом, највећег Вуковог противника. Архимандрит је славан и учен пјесник, и пише поезију која је негдје између Хорација и Клопштока,¹⁴ али има и осјећања и разумијевања за слепачке пјесме и њихово сакупљање. Та архимандритова разапетост између двају свјетова на свој начин варира тему несклада међу вриједностима, макар оне и културне биле, „несклада сфера” како вели писац – тему која је у *Певачу* снажно и песимистично наглашена. Може се симпатисати Вук, може се помагати његова вишеструка дјелатност, али је тешко усагласити хорацијевски хексаметар и „слепачку пјесму”, и поред разумијевања и љубави за обоје. Јасно је да је ту Хромац већа и јача енергија, али се слути и симпатија за Архимандритове стихове, и за ширину његовог сензибилитета. Архимандрит је једини који осјећа и разумије обоје. Вук је – слути се из *Певача* – остао дужник Мушицком, тим прије и више што се с њим доцније сукобио, јер Мушицки изван компромиса није могао, а Хромац га, опет, није прихватио изван мјере коју је сам он одређивао. Траг тог двоструког

¹³ Исто, стр. 171–175.

¹⁴ Исто, стр. 369.

односа према Хромцу и Архимандриту може се „прочитати” и из Петровићевог односа према језику, односно из језика самог дјела, *Певача*.

Трећи контрастивни пар су Хромац и Σ, иза чије ознаке стоји Стефан Живковић Телемак. Њихов однос је однос међусобног неразумијевања, а с Вукове тачке гледишта често и однос обиљежен иронијом. Вук иронизира Σ – ове приче и занос, посебно оне о сиромаштву, и то кратко, хладно и одсјечно; иронизира и Σ – ову отуђеност и однорођеност.¹⁵ Хромац је добро знао наличје сиромаштва и на личном искуству, и на искуству свога народа, па хладноумни нема илузија о томе да је то поуздан пут у сваковрсну биједу.

Σ, опет, никако да схвати историјски тренутак другог устанка и Милошеву појаву, и никако не може да разумије како је Вук написао онај хвалоспјев Милошу.¹⁶ Вуково лукавство и чуло за историју, потреба да се представи у повољном свијетлу рођена Србијица и њен владар, потреба да се припреми терен за веће културне акције у земљи – све је то страно бившем секретару Совјета. А да је Вук умιο с Милошем и другачије – добро је знано.

Осврнимо се кратко на језик *Певача*, с подсјећањем на амбивалентност односа Хромац-Архимандрит, Вук-Мушицки.

И прије *Певача* у Петровићевој поезији и прози може се видјети „голема језичка пасија овог писца”¹⁷, како вели Славко Гордић, склоност ка туђим језицима и наречјима, што ће све у *Певачу* нарочито доћи до израза. Истраживач Петровићевог језика Јован Јерковић бавећи се методолошким питањима критерија за допуну извора и разраде начина ексцерпирања грађе за допуну *Речника српскохрватског језика* – у радовима превасходно методолошко-лексиколошког,¹⁸ а једном и методичког карактера¹⁹ – долази до закључка да је Петровић, „успешно сједињавао кла-

¹⁵ Исто, стр. 715–716.

¹⁶ Исто, стр. 1034.

¹⁷ Славко Гордић, *Примарно и нијанса*, Дневник, Нови Сад, 1985, стр. 161.

¹⁸ Др Јован Јерковић, „*Певач*” *Бошка Петровића и Речник српскохрватског књижевног језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане 11, МСЦ, Београд, Вршац, Нови Сад, Тршић, 1981, стр. 139–148. Јован Јерковић, *О неким творбеним новинама у језику наших писаца*, Зборник радова Лексикографија и лексикологија, Матица српска, Нови Сад–Београд 1984, стр. 67–70.

¹⁹ Јован Јерковић, *Лексичка слојевитост „Певача” Бошка Петровића, Књижевност и језик*, г. XXXII, бр. 3–4, Београд, 1985, стр. 133–142.

Наша амбиција није да дајемо опис Петровићеве лексике или језика, већ да се ослонимо на постојећи опис. Детаље тог описа читалац може наћи у наведеним радовима.

сично наслеђе и савремени тренутак”²⁰, односно да у *Певачу* има огроман број ријечи које немају потврду у речницима. Петровићева лексика носи трагове и претходне епохе, што је несумњиво с обзиром на тематику и вријеме које се дочарава, али и на очевидну ауторову намјеру да се укаже на неке неискоришћене језичке могућности што их је та епоха нудила; могућности које се дају интегрисати у нашу језичку праксу и ситуацију. У том погледу Петровић је сасвим близак добром броју савремених српских писаца који настоје да „отворе” своја дјела за оно језичко благо изван стандардног и књижевног језика, при чему то отварање може ићи у правцу дијалекта, или у правцу коришћења језика – односно неких језичких могућности – претходне епохе. Таква језичка оријентација има најчешће своје дубоко умјетничко оправдање.

У *Певачу* су бројни дијалектизми и славјанизми у функцији индивидуализације књижевних јунака говором, односно дочаравања једног временског тренутка, али се тежња за језичким стварањем ослоњеним на претходну епоху може препознати и на нивоу говора приповједача, или оних књижевних јунака који припадају и „лијевој” страни „диптиха”, времену садашњем. Лако је уочити Петровићево настојање на индивидуалним језичким творевинама: он трага за загуљеним и заборављеним ријечима, али и за заборављеним значењима познатих ријечи; он има повјерење у творбене могућности нашег језика и храброст да прихвати и неке готово заборављене и скоро ишчезле облике или творбене поступке, какво је попридјевљивање глаголског прилога,²¹ које је толико често у *Певачу*. Отуда у Ј. Јерковића поређење аутора *Певача* с Вуком, чак и када Петровић ради на језичком материјалу који није строго узев вуковски:

„Бошко Петровић се, богатећи своју лексику, показао као изврстан познавалац творбених средстава нашег језика и као некада Вук Караџић учинио да многе речи које нисмо потврдили у лексикографским приручницима зазвуче разумљиво и блиско”²².

Петровић је, по нашем осјећању, у језику *Певача* покушавао да што је могуће више премости јазове између предвуковске и вуковске епохе. Тамо гдје је концентрација славјанизама велика ријеч је о некој благоухомној сцени или ситуацији. Несумњиво је да он ту језичку традицију

²⁰ Јован Јерковић, „*Певач*” Бошка Петровића и *Речник српскохрватског књижевног језика*, стр. 141.

²¹ Јован Јерковић, *Лексичка слојевитост „Певача” Бошка Петровића*, стр. 139–140. посебно тачка 6, 9, 10 и 11.

²² *Исто*, стр. 134, тачка 2.

веома познаје, да према њој није равнодушан, да је чак користи у својим пјесмама (*Минерва на крову*, *Хермес дотер*, *Отвјет*, *Старчево јутро*, *Вопрос*)²³ прилагођавајући је тематици и ритму. У том односу као да је садржана и стална Петровићева чежња да стару српску културну традицију приближи новој, или, барем, да учини нешто против њеног, па и језичког, заборављава.

Није незанимљиво – са становишта нашег интереса и сврхе огледа – прегледати да ли Бошко Петровић записује нешто о Вуку у својим есејима, барем онима што су окупљени у књизи *У свету речи*. Наћи ћемо, према очекивању, неколико реченица о Вуку, неколико ставова, расутих по разним текстовима. Чест придјев који Петровић као есејиста ставља уз Вука јесте „основити Вук”²⁴, гдје овај епитет има два значења: „основит” је онај који је нешто основао, утемељио, започео, али и онај који је нешто урадио темељито, чврсто, у тврдој градњи. Вук је, дакле, и темељ и темељит, али и онај који открива основно, елементарно, битно, најбитније, како то стоји у другом једном есеју, поводом Доситеја, у том тексту писаном у похвалу разуму, налазимо и једно поређење између Доситеја и Вука, гдје је Доситеј уздигнут до симболичне судбине, а Вук дат као „интерпретатор колектива”.

„Вук, на пример, то је задатак, живот као огроман и изванредно тежак рад, то је посебна клима и једно изузетно поднебље, али то није симболична судбина. Вук је интерпретатор једног епохалног колектива, који је изнад њега”²⁵

У есеју о Бранку, чију предвуковску фазу Бошко Петровић – ако ико – мора добро знати, наш аутор вели:

„Личи на срећну коинциденцију што се ова младост и почетак поклапа са Вуком и почетком новог у нашем уметничком и духовном животу уопште”²⁶

У дневничким забиљешкама, писаним по њемачким земљама и градовима, већ доста давно, на српско-њемачке теме и поводе, налазимо и

²³ Бошко Петровић, *Песме, Изабрана дела*, прва књига, Дневник, Матица српска и Српска књижевна задруга, Нови Сад-Београд, 1985, стр. 304, 306, 309, 314, 324.

²⁴ Бошко Петровић, *У свету речи, Изабрана дела*, седма књига, Дневник, Матица српска и СКЗ, Нови Сад-Београд, 1985, стр. 41.

²⁵ *Исто*, стр. 133.

²⁶ *Исто*, стр. 45.

једну забиљешку о хајдучији, чврсто ослоњену на Вука и његово описивање хајдука.²⁷ Та биљешка, зацијело, садржи у себи клицу будућег *Певача*. Вук је ту био Петровићу ослонац и подстицај, а највише поуздан свједок.

Јасно је из свих ових расутих забиљежака Петровићевих о Вуку колико аутор *Певача* држи до Вукове културне мисије, али је јасно да он не пристаје да своју културу започиње или идентификује с Вуком. Вук је велики тек ако није сам и једини, јер традиција предвуковска је дуга и богата. Отуда похвала бароку²⁸ и бављење Пишчевићем²⁹; отуда и она савсим децидирана изјава у једном интервјуу – чији стилски валер Младен Лесковац приписује новинару – гдје се вели:

„Видео сам да смо, тиме што смо под утицајем Вукове реформе сву пажњу обратили књижевности писаном народним језиком, учинили грешку да све оно довуковско одбацимо као заблуду и баласт. То је велика грешка. То ни један народ – ни онај који има богату и континуирану прошлост – не чини са својим текстовима, а ми понајмање то можемо себи да допустимо”.³⁰

Дакле: Вук, али не само Вук, ако не желимо да нам култура буде хромица и хладноумка. Правди за вољу, Хромац хладноумац је то добро знао, и сам свим силама настојао да ухвати копчу са староставним и царским књигама и пјесмама, са Високим Стефаном, па све до самог Светога Саве и – што рече Меша Селимовић – до „најсветије књиге” – *Новог завјета*.

* Рад је претходно објављен у зборнику Научни састанак слависта у Вукове дане, 17/4, 327–335.

²⁷ *Исто*, стр. 126.

²⁸ *Исто*, стр. 122.

²⁹ *Исто*, стр. 9.

³⁰ Упоредити: Младен Лесковац, „*Певач*” *Бошка Петровића* у: Бошко Петровић, *Певач II*, Српска књижевност, Роман 48, Нолит, Београд, стр. 522.